

En bolskiftet landsby

Vangede, Gentofte sogn, Sokkelund herred, Københavns amt

Af P. Rønn Christensen

I Vangede fandtes der helt frem til 1732 bevaret et forholdsvis enkelt, gammelt agerfordelingssystem, som måske kan have interesse ved sammenligninger med tilsvarende, men mere udviklede fordelingsystemer andre steder i det gamle danske bondeland, og derfor være berettiget til en nærmere omtale.

Kilderne er naturligvis først og fremmest markbogen (nr. 7) fra 1682 og det 80 år yngre aldeles fortræffelige kortmateriale fra tiden omkring 1766, da landsbyerne Gentofte, Ordrup og Vangede på grev Bernstorffs bud blev udskiftet af fællesskabet som led i den noksom bekendte »Bernstorffske indretning«. Men desuden har en tredje kilde haft væsentlig betydning, nemlig en grundig undersøgelse af landsbyens historie, som i anden forbindelse er foretaget.¹ Herved er det blevet muligt at følge de enkelte gårde og deres beboere 2–300 år før markbogens tid, for de fleste gårdes vedkommende helt tilbage i 1300-tallet.

Vangede bymark

Det var – og er – karakteristisk for Vangedes jord, at den næsten totalt på alle sider har særdeles naturlige grænser, nemlig mod vest, syd og øst (mod Buddinge, Emdrup og Gentofte jorder) de stadig eksisterende vandløb og Gentofte sø. Grænsen mod nordøst, mod Jægersborg (Ibstrup), har nok oprindelig gået gennem en sækning i terrænet fra Sønderø mod nordvest; men i 1635 blev et min-

dre område, takseret til 5 td. land sædejord, sammen med eng til 8 læs hø, taget fra Vangede og lagt under kongens jagtslot Ibstrup (Jægersborg).² Skellet mod nordvest var derimod problematisk, men mere herom nedenfor.

Måske har disse faste, naturlige grænser været medvirkende til, at ingen bonde uden for Vangede nogensinde synes at have haft del i denne bys mark – ligesom der i øvrigt heller ikke kendes eksempler på, at Vangedebønder har haft jord i andre byers marker.

Vangede havde ikke noget overdrev (hvilket ofte beklages); men denne mangel afbødedes i nogen grad af, at der rundt om på marken fandtes en lang række småstykker, »vandkær« eller »engepletter og forsletter« kaldes de i markbogen, som ikke dyrkedes, men blev brugt til høavl, når der blev sået korn i den omliggende agerjord. Hertil kom, at der i marken nord for byen var ikke mindre end 7 moser, der kun delvis benyttedes til tørveskær. Den største var »Store Lyng Mose«, nu »Gammelmosen« (fredet siden 1844), den næststørste mose lå umiddelbart syd for byen og hed »Vildes Mose«, nu Nymosen (alle Vangedeboeres elskede bypark).

På traditionel sjællandsk vis dyrkedes de ca. 600 td. land i bymarken i et trevangsbrug: Rug, byg og brakmark. I bymarken var de tre vange adskilt ved stendiger, medens vejene, som gik gennem marken, var omgærdet på en mindre massiv måde. Gærderne her, samt de gærder, der adskilte selve landsbyen fra bymarken, var stav-gærder, som bønderne ofte

*P. Rønn Christensen, f. 1905, fhv. skolebiblioteksinspektør.

1. Utrykt manuskript »Det ældste Vangede«. Kopi i Gentofte Kommunes lokalhist. arkiv. Arkivet opbevares p.t. på Hovedbiblioteket i Hellerup.

2. Sokkelund herreds tb 23.7.1635 (Landsarkivet for Sjælland m.m.)

Vangede bygade nr. 52. Som noget meget sjældent er her bevaret en del af et bondestuehus fra før udskiftningen i 1766 (gård nr. 13 på tegningen s. 275). Bør fredes!

Vangede gamle skole, som grev Bernstorff lod opføre i 1786. Den blev i 1975 smukt renoveret af Gentofte kommune, som samtidig fjernede de omgivende ældre huse, så bygningen kom til at ligge alene på en »præsenterbakke« midt i byen, omgivet af et stort, grønt område. Her samles nu næsten alle beboere i bydelen ved festlige lejligheder (og dem er der mange af. Vangedeboerne forstår at feste!).

havde besvær med at holde så godt vedlige, som fællesdyrknngen nødvendiggjorde. Materialerne fik bønderne i et vist omfang hvert år udvist af underskoven i kronens nærliggende skove, men de måtte også købe stave – alt ifølge markbogen.

For at dyrkningsfællesskabet kunne fungere, måtte det være underkastet visse vedtægter eller vider, »byens vilkår« kaldtes de i Vangede. De er ikke bevaret for Vangedes vedkommende, men det fremgår af tingbogen, at de har eksisteret.³ Når det var påkrævet, samledes på god demokratisk vis alle 13 eller 14 gårdfæstere i byen – vist som regel søndag eftermiddag – og traf de nødvendige beslutninger vedrørende dyrkningsfællesskabet. Oldemanden havde »byens kæp«, hvormed han ved skurer ud for hvert gårdsmærke kunne holde regnskab for de små bøder, som idømtes for overtrædelse af de vedtagne love.⁴

Jordfordeling – bolskifte

Det var den 5. august 1682, at de ca. 1000 agre, som Vangedes jord dengang var opdelt

i, blev målt og vurderet, således som det senere blev renskrevet i markbogen. I løbet af årene 1682–83 fandt lignende opmålinger sted over hele landet – et imponerende arbejde, helt uden sidestykke i Danmarkshistorien.

Af hver ager blev der i gamle sjællandske alen (1 gl. alen = 1.007 ny alen) taget tre mål, et længde-mål og to bredde-mål, nemlig et ved hver agerende. Senere blev så længdemålet multipliceret med gennemsnittet af de to bredde-mål, og arealet af hver ager var udregnet. På Vangede mark var en ager ret ofte ved en lille eng, et kær eller en vej delt op i to eller flere »stykker«, hvilket der omhyggeligt gøres rede for.

Den dyrkede jord var fordelt på 72 »åse« af vidt forskellig størrelse, som det synes afhængig af naturlige terrænforhold, bakkeskråninger, sletter, sænkninger i terrænet, veje, vandløb m. v., men også under hensyn til, at åsene ikke skulle blive for store, de skulle nemlig rumme én – og kun en – ager til hver af de

3. Tb. 11.6.1635

4. Tb. 23.6.1631

oprindelige 13 gårde i byen (gd. nr. 8 havde dog sin jord fordelt på to smalle agre i hver ås, jf. nedenfor).

Vangedegårdene var fordelt i 5 grupper med fra 2 til 4 gårde i hver gruppe. Det kaldtes i ældre tid – men ikke i markbogen – at gårdene »lå i bol sammen«. Navnet »bolskifte« er en nyere opfindelse. Systemet var nu, at alle 5 gårdgrupper inden for den samme ås skulle have nøjagtig samme størrelses-part af åsens samlede agerbredde. Inden for hver gårdgruppe – hvert »bol« – havde derefter hver gård sin ager, hvis bredde altid var den samme brøkdæl af hele gårdgruppens blok af agre. Agrene i »bolskiftet« havde altså forskellig bredde.

Agrenes længde kunne naturligvis variere en del efter terrænet; men det var der ikke taget hensyn til i jordfordelingen. Det var kun agerbredderne, der talte. Dog kan det siges, at der på en måde var taget hensyn, derigennem at rækkefølgen af gårdgrupperne i åsene var helt tilfældig, åbenbart bestemt gennem lodtrækning. En gårdgruppe kunne altså ikke risikere den uretfærdighed, det ville være altid at skulle have den første eller den sidste agergruppe i åsen, hvor agrene ofte var kortere, end de var midt i åsen.

De enkelte gårdgrupper – »bol« – nævnes i markbogen for Vangede med stor regelmæssighed. Det ses, at agerlængderne mange steder varierer efter bolinddelingen. Når et nyt bol begynder, kan det ofte ses på agerlængderne. I enkelte åse er der ligefrem 5 agerlængder, svarende til de 5 bol.

Gårdene i en gårdgruppe nævnes altid i samme rækkefølge, men ikke helt, som det var almindeligt i andre bolskiftede sjællandske landsbyer, i den rækkefølge, som gårdene lå i inde i byen (»solskiftet«, d.v.s. »med solen«).

Agrene i bolene havde, som nævnt, ikke alle samme bredde, det var nemlig agerbredden, der afgjorde den enkelte gårds jordtilliggende, dens part af bolet. I mange tilfælde kan man med næsten matematisk nøjagtighed på grundlag af agerbredden (gennemsnittet af de to agerbredder, der opgives i markbogen) bestemme, hvilken brøkdæl af bolet, der tilkom en bestemt gård, og da det jo over hele den bolskiftede bymark var den

samme brøkdæl af et bol, der tilkom gårdene, volder det ingen vanskelighed – trods nogle små uregelmæssigheder – at opstille et skema over de bolsparter, som tilkom de enkelte gårde.

Det ser sådan ud:

Bolinddelingen i Vangede. Gårdenes numre er her og i det følgende de numre, de har i markbogen (og i matriklen 1688). Bolenes romertal er derimod frit opfundet til brug ved denne lejlighed.

	Matrikelnummer 1688	Brøkdæl af bolet
Bol I	1	$\frac{1}{2}$
	2	$\frac{1}{2}$
Bol II	3	$\frac{3}{16}$
	11	$\frac{7}{16}$
Bol III	13	$\frac{3}{8}$
	4	$\frac{3}{8}$
Bol IV	5	$\frac{3}{8}$
	6	$\frac{1}{4}$
	8	$\frac{1}{4}$
Bol V	7	$\frac{1}{2}$
	8	$\frac{1}{4}$
	10	$\frac{1}{4}$
	9	$\frac{3}{8}$
	12	$\frac{1}{8}$

Gård nr. 14 var uden for bolinddelingen.

På baggrund af den store regelmæssighed og enkelhed i bolskiftet i Vangede er det med særlig interesse, man giver sig i kast med at undersøge de uregelmæssigheder, som kan konstateres.

Mest bemærkelsesværdigt er det, at den nordligste del af bymarken, et bælte op imod Lyngby skel, ikke er bolskiftet.

Det drejer sig om i alt 8 åse, og i hver af disse åse har hver enkelt gård fået tildelt en temmelig bred ager, og her har alle agre nogenlunde samme bredde. Gårdenes rækkefølge i åsen er fuldstændig tilfældig og må være bestemt ved lodtrækning, en ny lodtrækning for hver ås.

Denne ikke-bolskiftede jord må hidrøre fra en landsby ved navn Bilstorp (eller Blistrup), der, som adskillige andre landsbyer, er blevet nedlagt under agrarkrisen i 1300-tallet, hvor efter dens jord er blevet delt mellem Vangede

og Lyngby. Bilstorp nævnes nogle gange i tiden 1348-90, men var da helt eller delvis »øde«.⁵ Der vides intet om, hvornår Vangedebønderne er begyndt at opdyrke den nedlagte bys jorder; men i hvert fald for den dårligste jords vedkommende er der nok gået en længere årrække. Endnu i markbogen fra 1682 meldes der om de to åse, som lå i det nordvestligste hjørne af marken (»Store og Lille Knæbjerg«), at de var ganske overgroet med stor lyng, og at »ingen kunne mindes, at de nogen tid har været opløjet og tilsået« (hvilket dog ikke forhindrede, at hver gård på markbogens papir kom til at figurere med én ager også i disse åse – med nøjagtig de samme breddemål!).

En anden meget iøjnefaldende uregelmæssighed var, at gård nr. 8 havde del i to bol, nemlig $\frac{1}{4}$ af bol IV og $\frac{1}{4}$ af bol V. Gårdens rækkefølge i bol IV kunne tyde på, at nr. 6 oprindeligt har haft $\frac{1}{2}$ af dette bol, men at halvdelen af denne bolspart ($\frac{1}{4}$ bol) på et eller andet tidspunkt er afstået til gd. nr. 8. En kendsgerning er det, at nr. 8 i alle de bolskiftede åse havde to smalle agre, $\frac{1}{4}$ af bol IV og $\frac{1}{4}$ af bol V; men oplysninger om, når og hvordan denne ændring i agerfordelingen er sket, kan ikke gives.

Derimod er der bevaret god dokumentation for, hvordan en helt ny gård, gård nr. 14 i markbogen, er blevet klistret på det gamle bolskifte. Det skete formentlig i første halvdel af 1500-tallet.

Frederik II skriver 16.3.1582 til lensmanden på Københavns Slot, at kronens bønder i Vangede har berettet, at der i deres by findes en til Helliggejsthus (Vartov) henlagt gård, som »i gammel tid« er oprettet af alle bøndernes jord, uden at de i den anledning har fået noget afslag i skyld og tyng. Lensmanden skal lade »oldinge« undersøge forholdene og indskrive en eventuel nedsættelse i jordebogen.⁶ Lensregnskaberne for Københavns len er ikke bevaret fra den tid, men ved at sammenligne landgildeangivelserne fra før og efter 1582 ses det tydeligt, at der virkelig blev gennemført en nedsættelse af kornskylden for

de gårde, som dengang var i kronens eje, en nedsættelse på i alt ca. 2 pund korn, fordelt med 6 – 13 skæpper på hver gård. For de gårde, der ikke hørte under kronen, skete der ingenting, hvilket nok – især for de gårde, der ikke hørte under Vartov – kunne synes noget uretfærdigt; men de havde jo altså ikke klaget!

Af markbogen fremgår det klart, hvordan man har båret sig ad med at skaffe jord i bymarken til den nye gård. Kort fortalt blev det ordnet således: Som en slags joker i spillet fik den nye gård tildelt jord, der hidtil havde været tildelt de oprindelige bol. Helt nøjagtigt overtog gd. nr. 14 i 2 åse bol II, i 3 åse bol III, i 3 åse bol IV og i 3 åse et halvt bol V. Man spørger uvilkårligt, hvorfor bol I ikke skulle bidrage. Det kan muligvis skyldes, at den nye gård blev placeret nordligst i byen og der har overtaget gårdsplads og en del toftejord fra bol Is to gårde, som lå her.

I øvrigt kom den nye gård til at ligge ved siden af byens mindste gård, nr. 12, som også ejedes af Vartov, og det varede ikke længe, inden de to gårde blev sammenlagt til en gård. Det har måske ligefrem været det egentlige formål med Vartovs indgriben i Vangede bys struktur at tilvejebringe én gård nordligst i byen af en mere passende størrelse.

I alt overtog jokeren nr. 14 fra det gamle bolskifte brede agre med en samlet bredde på lidt under det normale for $\frac{1}{4}$ bol. Sammenlagt med nr. 12, der var $\frac{1}{8}$ bol, blev der altså nu en gård af størrelsesordenen lidt over $\frac{1}{4}$ bol.

For at gøre fortegnelsen over uregelmæssighederne i bolskiftet komplet skal det endelig nævnes, at der rundt om på marken fandtes nogle – som regel små – agre holdt uden for bolinddelingen, men tildelt enkelte bol ekstra. Det drejer sig om i alt 8 sæt fordelt på alle 5 bol. Endvidere var der 27 agre, mest små yderagre, som var tillagt enkelte gårde uden om bolinddelingen. En del af disse agre kaldes i tingbogen undertiden »forlods jord«.

Men alt taget i betragtning, er der alligevel tale om et så regelmæssigt og velbevaret bol-

5. 26.9.1348, 11.3.1377, Roskildebispens jb. og Ældste arkivregstr. A III 361, Kirkehist. Saml. 2 V 424.

6. Kbhvns. Dipl. IV 661, Kanc. Brevbøger.

skifte, at det nok er værd at tilknytte nogle almindelige bemærkninger.

Bolskiftets alder

Vi ved nogenlunde nøjagtigt, hvornår bolskiftet i Vangede blev ophævet. Det skete forholdsvis sent, nemlig efter året 1732, da kronen var blevet ejer af alle gårdene i byen undtagen én, der tilhørte Københavns Universitet. Først da nåede den såkaldte »egaliserings« til Vangede, d.v.s. at byens jord blev omfordelt, så alle gårde (undtagen Universitetsgården) blev gjort lige store. Vangedebønderne var tilsyneladende godt tilfredse med den nye ordening (»ligedelingen«). Det fortæller de i hvert fald i et bombastisk bønsskrift, som de fik forfattet og indsendt til kongen i 1766 i et forgæves forsøg på at stoppe grev Bernstorff og ikke mindst godsforvalter Torkel Baden i deres store planer om udskiftning af fællesskabet, udflytning fra landsbyerne m. v.

Derimod ligger det unægtelig noget tungere, når det gælder spørgsmålet om bolskiftets oprindelse. Det er faktisk endnu helt uafklaret, hvornår og hvordan denne agerfordeling er opstået.

Begrebet »bol« har tidligere været diskuteret mellem historikere her i landet i en lang årrække; men også i de seneste år har det været drøftet i *Historisk Tidsskrift*.⁷

Der er enighed om, at det er meget gammelt. Det nævnes i det ældste danske diplom, hvis latinske tekst er bevaret (i afskrift), Knud den Helliges gavebrev til Lunds Domkirke i året 1085, og synes allerede da at have været den almindelig anvendte måleenhed for jordejendom.⁸ Men var det »familiebolig« eller var det »skattegrundlag«, derom står bl. a. diskussionen (I parentes bemærket: Vi er ellers 1½ mill. boligejere i dronningeriget, som nu 1000 år efter udmærket forstår, at det kan have været begge dele – samtidig!) Bolskiftet,

den særlige form for jordfordeling, som her omtales, er ikke så gammel som selve bolbegrebet (jævnfør hvad der nedenfor skrives om byens struktur og andre former for jordfordeling). Men gammelt er det.

Det omtales i tingbøger, tingsvidner, skøder og pantebreve, ja, helt tilbage i de gamle landskabslove (omkr. 1300), men var allerede dengang på vej til at blive forældet. Egentlig er det mærkeligt, at selv om bolskiftet omtales direkte og indirekte utallige gange, er der altid kun tale om justeringer eller små ændringer; men der gives ingen oplysninger, som kan lede os på sporet af bolskiftets oprindelse. Det simpelthen bare var der, og det rettede man sig så efter i de mange århundreder, da dyrkningsfællesskabet prægede de danske landsbyer.

Et eksempel på, at bønderne i Vangede kendte og respekterede bolinddelingen i 1600-tallet dukker op i tingbogen fra 1641, da fire mænd af tinget blev udtaget til at granske og forfare jordfordelingen til gård nr. 6 og gård nr. 8, som »lå i bol sammen«. Synet er ikke i sin helhed indført i tingbogen; men man forstår, at det drejer sig om en af de almindelige justeringer, der gik ud på, at de to bolsparter skulle være nøjagtig lige store, således at jorden igen måtte være »til hver sin gård, som den af arilds tid ligget haver«.⁹ Man bemærker, at beboeren i nr. 6 benyttede lejligheden til en rask lille byttehandel: Han fik en ager i Saksekærs ås mod at afstå en »forlods eng« i samme vang. Hvis den slags bytteforretninger i andre byer er foregået i større tal gennem nogle århundreder, forstår man godt, at det oprindelige bolskifte kan være vanskeligt at udrede.

Sognepræsten i Gentofte indrømmer i en indberetning fra 1657, at det er »i det uvisse« hvordan landsbygårdene er lagt i bol i hans sogn. Han mener, at usikkerheden generelt er størst blandt »skovboerne«, hvortil Gentofte sogns beboere altså blev regnet.¹⁰ Hos »hedboerne« (beboerne i »Heden« mellem Køben-

7. *Hist. Tidsskr.* bd. 83, 1–34, bd. 85, 110–118.

8. Oversættelse og kommentar i *Gyldendals og Politikens Danmarks Historie IV* 77 f.

9. *Tb.* 18.3 og 6.5.1641

10. *Danske Kanc.* B 124 b RA

navn og Køge) var det mere regelmæssigt. Ejendommeligt er det også, at opmålerne i 1682 ikke med et ord omtaler bolskiftet, det var altså forlængst degraderet til en fortidslevning, som ingen agtede på, selv om det faktisk stadig, som det her er redegjort for, i Vangede var selve fundamentet for agerfordelingen.

De ældste ejere

Der findes tilstrækkeligt bevaret kildemateriale til, at det med rimelig sikkerhed er muligt at gøre rede for Vangedegårdenes ejerforhold i 1300-, 1400- og 1500-tallet.

Vor Frue Kirkes og Vartovs gods

Ifølge Vor Frue Kirkes »dødebog« d.v.s. en kalender over sjælemesser for afdøde givere af gods, fik kirken i 1335 overdraget bøndergods i Vangede efter en Peder Pedersen. Han havde haft godset i pant af »en vis Jakob Karlsen« for 12 mark rent sølv¹¹ Der kan være tale om en sjællandsk adelsmand, Jakob Karlsen (Rani) til Højby i Odsherred, som levede i 1338, og han bliver i så fald den ældste kendte ejer af bøndergods i Vangede.

Bøndergods til værdi 12 mark sølv svarede vel på den tid til ca. 5 pd. korn i skyld, og der er da formentlig tale om gårdene nr. 1 og nr. 12.

Helt sikkert er det derimod, at rigshofmesteren Anders Jepsen (Lunge) 29.6.1424 indstiftede et alter i Frue Kirke og tillagde det bøndergods i Gladsakse, samt 2 gårde i Vangede.¹² Det var gårdene nr. 4 og 10.

Efter reformationen¹³ blev de nævnte 4 gårde, der tilhørte Vor Frue Kirke, tillagt

Vartov, eller som det dengang hed, Helliggejst.¹⁴ Som foran omtalt lykkedes det for en af Vartovs forstandere at få oprettet en hel ny gård i Vangede, og stiftelsens gods i denne by omfattede derefter gårdene nr. 1, 4, 10, 12 og 14. I øvrigt er stiftelsens godshistorie mærkeligt nok vist aldrig blevet rigtig undersøgt. Ved mageskifte af 10.1.1732 kom Vartovs gods i Vangede under kronen.¹⁵

Kronens gods

En gruppe på 4 gårde (det var nr. 7, 8, 11 og 13) synes allerede i 1300-tallet at være samlet under en godsejer. Den ældste, kendte ejer er Katrine Timmesdatter (Abildgård) til Hørningsholm (Hørsholm), død før 1346, gift med Niels Eriksen (Saltensee), og der er fra tiden 1346-1400 bevaret dokumenter, som vedrører disse to personers og deres børns ejendomsret til Vangedegårdene.¹⁶ I året 1400 godkendte familien, at dette gods – som så meget andet bøndergods i de dage – overtoges af Danmarks myndige dronning Margrethe den Første, og i de følgende århundreder forblev gårdene da i kronens eje. De fire gårde var i nogle år fra 1524 sat i pant til Roskildebispen,¹⁷ men i 1548 blev de som et særskilt lille len givet som løn til kongens livlæge.¹⁸ Han havde fået Hvidøre kongsgård overladt. 10 år senere overgik de til en ny livlæge, men efter dennes død indgik de fire gårde i den ordinære samling af bøndergårde, der var tillagt Købennavns len.¹⁹

Af et dokument fra 11.3.1377 fremgår det, at Siunde Nielsen Gylling af Strø (ved Slangerup) havde arvet 5 øre jord i Vangede og 11 ørtug jord i den nærliggende landsby Bilstorp, og at han pantsatte denne jord til svogeren Henrik Skytte. Endnu 1403 ejede fami-

11. SRD VIII 540, Kbhvns. Dipl. II 7

12. Kbhvns. Dipl. IV 27

13. 10.12.1538

14. Jb. 1531, Kbhvns. Dipl. I 518

15. Kronens Skøder

16. To skøder af 22.7.1346, pantebrev 1.5.1374, skøde 25.2.1400, samt pantebrev 25.7.1391 el. 90(Kirkehist. Saml.2 V 424).

17. Frederik Is Regstr. 52.

18. Danske Kancelliregstr. 380.

19. Danske Kancelliregstr.386.

lien jord i Vangede,²⁰ og det er formentlig denne jord, som 2.3.1465 var 2 gårde med tilsammen 6 pd. korn i skyld, og da skødedes af Elseff Bremlesdatter, gift med Jens Madsen af Slingerup til hendes slægtning Torben Bille af Søholm. De dukker op igen i skiftet efter Torben Bille i 1492.²¹ Det var gården nr. 5, som 1560 mageskiftedes til kronen, og nr. 6, som i 1631 ligeledes kom til Københavns len.²² Det var formentlig Christian IVs indretning af en ladegård til Ibstrup (Jægersborg), som gjorde kronen interesseret i at få mere hoveripligtigt bøndergods i Vangede. Gård nr. 9 kom i 1623 ved mageskifte fra adelseje til kronen, således at kronen herefter havde gårdene nr. 7, 8, 11, 13, 5, 2, 9, 6, nævnt i denne rækkefølge (efter anskaffelsestiden) i jordebøgerne.²³

Ved mageskifte 10.1.1732 kom hertil Vartovs gods i Vangede, nr. 1, 4, 10, 12 og 14, og der var derefter kun en gård i byen, nemlig nr. 3, der ikke tilhørte kronen. Gennem alle omskiftelser vedblev den at tilhøre Københavns Universitet.

Universitetets gods

I Roskildebispens jordebog fra ca. 1370 oplyses det ganske kort, at 2 gårde i Vangede ligger under bispestolen;²⁴ men senere, i 1436 får vi at vide, at gårdene var lagt under Ølsted præbende (kannike-underhold) og ydede 3 og 1 pund korn i skyld (gde. nr. 2 og 3).²⁵

Ved reformationen blev bispegodset kronegods, og allerede 10.6. 1539 overdrog kongen den mindste af gårdene – sammen med andet bøndergods – som gave til Københavns Universitet til løn for 2 professorer, og derefter forblev denne gård universitetets ejendom hele 15, 16 og 1700-tallet igennem, medens hele byen i øvrigt hørte under kronen og senere under Bernstorff gods.

Gård nr. 2 blev ved universitetet til 15.5.1622, da den blev mageskiftet til kronen.

Konklusion

Vangede var i 1300-tallet og, sandsynligvis i adskillige år tidligere, delt mellem mange forskellige ejere, vist alle af adelig slægt. Nogen direkte forbindelse mellem de ældste kendte ejere og bolinddelingen kan ikke påvises. Det er sandsynligvis opdelingen mellem mange ejere, som har bevirket, at bolskiftet har bevaret sig så godt – muligvis med en eller flere justeringer undervejs – helt frem til 1700-tallet. En »ligedeling« kunne vanskeligt gennemføres i en by med så mange ejere.

Landgilden

Den egentlige landgilde, kornskylden, ydedes oprindelig som regel i et helt antal pund korn (å 24 skæpper). Ansættelsen til kornskyld går langt tilbage i tiden, og det vil derfor være nærliggende at undersøge, om der i Vangede er en forbindelse mellem skyldsætningen og den gamle bolinddeling, og det er der.

De mange spredte oplysninger om kornskylden i byen i 1400- og 1500-årene viser tydeligt, at der dengang har været tale om 8 pund korn pr. bol, nogenlunde fordelt på de enkelte gårde med den samme brøkdæl, som gården havde i bolet.

Tilsammen svarede der altså af de 5 bol i byen 40 pund korn; men da det er almindelig fastslået, at på Sjælland var den oprindelige kornskyld af hvert bol 1 læst eller mark korn d.v.s. 12 pund, for Vangede by altså 60 pund korn, må den oprindelige skyld engang for 1400-tallet være nedsat med en tredjedel.²⁶ Lignende generelle nedsættelser af kornskylden i en hel landsby kendes fra samme tid

20. Ældste arkivregstr. III 362.

21. Repert. 2.3.1465, 1.4.1465 og 8.12.1492.

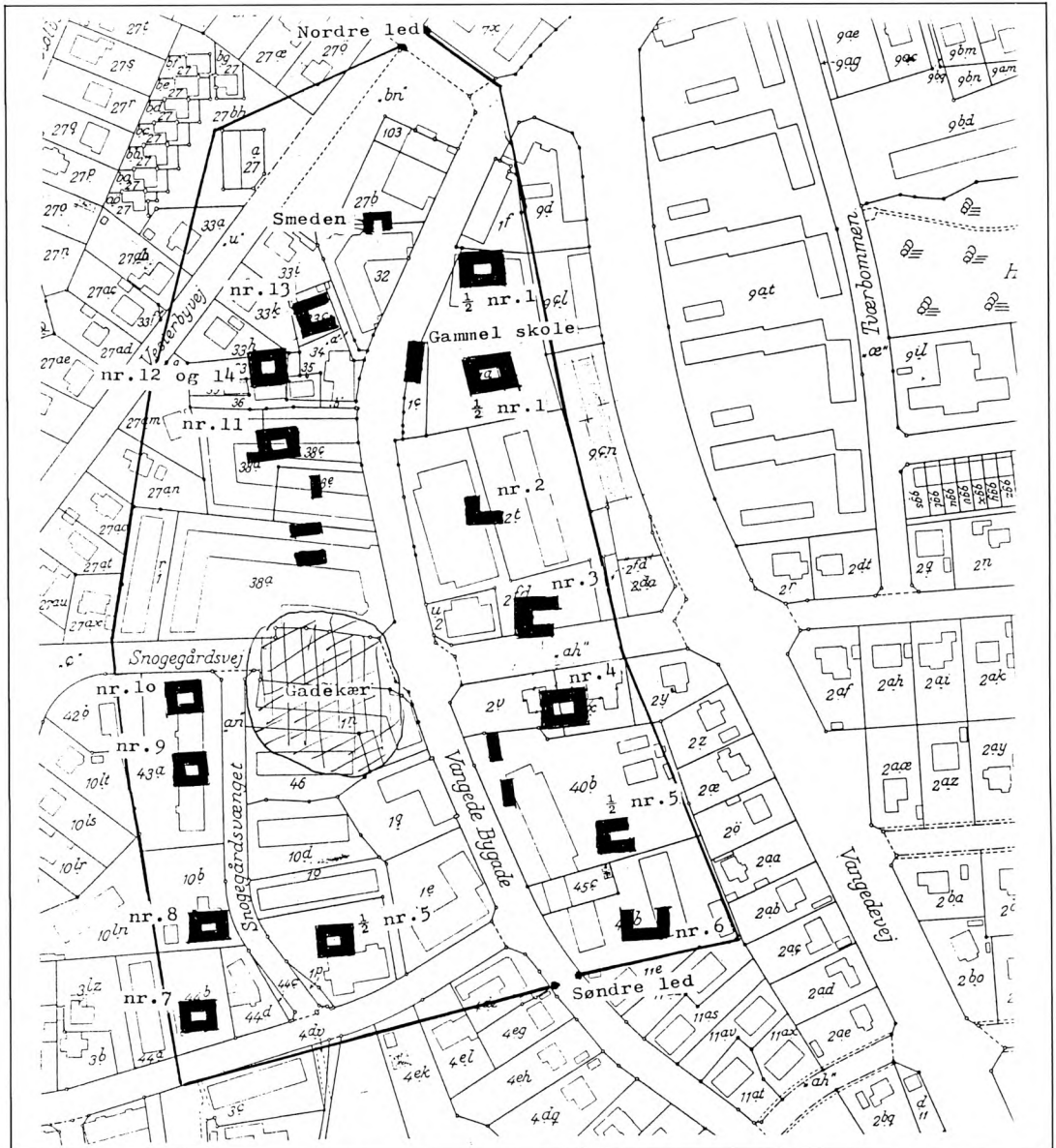
22. Kanc. Brevbøger 21.6.1631. Mærkelig nok ikke i Kronens Skøder.

23. Kronens Skøder 28.6.1623.

24. Danmarks mia. regsk. 3 I 65.

25. SRD VIII 260.

26. Bl. a. i »Århusbogen« fra ca. 1310.

Figur 1. Bondebyen Vangede før 1766. Rekonstruktion. Gårdspladserne er de rigtige ifølge skøderne, men bygningernes signaturer og deres placering kan ikke angives nøjagtigt. Navne fik gårdene først ved udskiftningen i 1766. Gårdenes nr. er fra matriklen 1688.

mange andre steder i landet.²⁷ De fandt sted under endnu ikke helt oplyste omstændigheder i »agrarkrisen« i 1300-tallet. Samtidig med, at den nærliggende landsby »Bilstorp« blev helt nedlagt, skete der altså også et betydeligt tilbageslag i agerdyrkingen i Van-

gede. Vi aner skyggerne af en sådan alvorlig tilbagegang; men nærmere oplysninger savnes.

Kornskylden var den egentlige landgilde, og den havde altså direkte tilknytning til bolinddelingen; men der blev også i tidens løb

27. Se f. eks. Fortid og Nutid XIV 90 f.

tillagt gårdene i Vangede en række mindre afgifter, som var uden direkte forbindelse med bolinddelingen, men varierede efter hvilket gods gårdene havde været underlagt.

En gammel afgift var 1 skilling grot (9 skilling i nyere mønt), der påhvilede hver af de fire gårde, som dronning Margrethe I i året 1400 fik lagt under kronen. Erfaringer andetsteds fra viser, at en sådan beskeden pengeafgift i grotmønt ofte var afløsning for en middelalderlig arbejdspligt.²⁸ Det var ret begrænset, hvad der krævedes af arbejde til hovedgårdsdrift i middelalderen.

På Vangedegårdene blev der – principielt til underhold for hovedgårdens beboere – pålagt nogle »småredslers« eller »beders«, proviant som godsejeren måtte »bede om« (det var nok ikke så helt frivilligt endda!). Det var for kronens gods for hver gård 1 lam, 1 gås og 2 høns og for Vartovs gods 1 lam, 1 gås og 4 høns. En gård, nemlig nr. 5, var fritaget for »beders« men afløsning herfor var måske indeholdt i den særlige afgift på 8 td. havre, som var pålagt denne gård. Den anden gård i bol III, gård nr. 4, havde ligeledes en gammel landgildeafgift, der ikke kan forklares, nemlig 3 skilling grot.

9 gårde i Vangede havde en havreafgift, som antagelig oprindelig var pålignet som afløsning for det såkaldte »gæsteri« d.v.s. fæstegårdens pligt til at underholde hovedgårdens folk og vel især deres heste (»hovheste«). »Gæsteri« afløsningen synes pålagt på grundlag af kornskylden og fordelt ligesom i to sæt, nemlig 3–3½ td. havre af de første fire gårde, som kronen blev ejer af, og 1 td. havre af Vartovs gods samt en universitetsgård.

Hermed skulle den gamle landgilde i Vangede være forklaret. Det må tilføjes, at der i 1600-tallet til tider dukker enkelte mindre afgifter op, som modsvarer rettigheder eller pligter for fæstebønderne i byen, bl. a. »oldengæld«, der var ½ ort pr. skovsvin eller 1 svin pr. 10 svin på olden i kronens skove,²⁹ »fodernødspenge«,³⁰ som Vartovs bønder be-

talte til afløsning af pligt til at holde et kreatur opstaldet for godsejeren, og »ægtpenge« d.v.s. afløsning for kronens bønders pligt til kørsel for Københavns slot.³¹

Byens struktur

Gårde, tofter og gadeareal

Bolskiftet har – som nævnt – utvivlsomt bidraget væsentligt til, at byens struktur har holdt sig forbløffende stabil i de fire hundrede år af dyrkningsfællesskabets tid, som vi kan følge gennem skriftlige kilder frem til fællesskabets ophør i 1760, da alle gårdene blev flyttet ud fra byen.

Vangede var, som andre sjællandske byer i almindelighed var det, en by af gårde. Der var kun ganske få huse, og ingen af dem havde jord at dyrke. De 13–15 gårde som udgjorde byen, var placeret på en jævn sydskråning fordelt i to rækker på begge sider af bygaden. Der var ca. 400 m. mellem søndre og nordre vangeled (sidstnævnte er direkte afmærket på et af de ældste kort fra udskiftningstiden). På det bredeste sted havde det aflange, pæreformede byareal en bredde på lidt over 300 m. Bygaden, der stadig snor sig i blide slyngninger gennem Vangede og er bydelens hovedstrøg, var i øvrigt alfarvej, en del af Københavnsvejen, som førte fra Søborg til Lyngby. Færdselen her var dog af ret begrænset omfang, da den virkelig store trafik fra hovedstaden mod nord dengang lå længere mod vest.

Engang i 1500-tallet lykkedes det for Vartovstiftelsen at få oprettet en helt ny gård i Vangede – men den blev i øvrigt temmelig hurtigt lagt sammen med byens mindste gård, som lå i nærheden.

I 1600-tallet hændte det nogle gange, at der en tid var to fæstere i én gård, uden at dette medførte en varig deling; men i året 1675 fæstedes byens største gård (nr. 5) samtidig til to nye fæstere, og delingen kom til at vare

28. Fortid og Nutid XIV 144 f.

29. Bl. a. i lensrgsk. 1622.

30. F. eks. tb. 12.11.1640, 23.11.1643.

31. Tb. 28.11.1639.

ved. I 1702 blev yderligere gd. nr. 1 delt i to gårde, fordi fæsteren »af alderdom« afstod en halv gård til en søn, og denne deling blev også permanent. Fra 1702 til 1766 var der herefter 15 gårde i Vangede (2 gde. sammenlagt og 2 gde. delt).

Gårdenes rækkefølge i byen kan fastslås på grundlag af detailoplysninger, som er samlet om de enkelte gårde. Det viser sig at være nøjagtig den samme rækkefølge, som fæstebøndernes navne står opført i i skattemandtallene fra 1600 og senere, i markbogen 1682 og i flere andre kilder. Gårdenes beliggenhed er angivet begyndende ved byens nordøstre hjørne og derefter »med solen« rundt om bygaden for så at slutte med den sidste gård i det nordvestre hjørne.

Der var faktisk ganske god plads til 13 – 15 gårde inden for det indhegnede byareal i Vangede. Ved delingen af nr. 1 fandt man da også plads til begge halvgårde tæt op ad hinanden. Derimod gik det anderledes i den anden ende af byen, hvor en halvgård af nr. 5 blev flyttet helt over på den vestre side af gaden. Sådan var det i hvert fald op til året 1766; men der var så god plads nord for helgårdens gamle grund, at det synes sandsynligt, at begge halvgårde efter delingen i 1675 har ligget ved siden af hinanden; men i så fald mangler vi en forklaring på, hvorfor den ene halvgård siden er blevet flyttet.

Tofterne, der jo var særeje til de enkelte gårde, var temmelig små og uregelmæssige. Gårdene på vestsiden havde i 1682 deres toftejord liggende samlet i et trekantet stykke jord nordligst i byen, medens østsidens tofter var en række beskedne jordstykker, ca. 30-40 alen brede, liggende ud for gårdenes bygninger. Det var et særpræg for den gamle byplan i Vangede, at her var der et temmelig stort fælles gadeareal og ingen af den slags tofter i tilknytning til bygningerne, som ellers var almindeligt forekommende i langt de fleste landsbyer. Der er nok en forbindelse mellem disse to ejendommeligheder, men hvilken?

Den faste struktur af byen og fæstegårdenes fordeling mellem mange godsejere, der kan påvises fra 1300-tallet, kan ikke være opstået pludseligt, men fra tiden før 1300-tallet findes

absolut intet skriftligt bevaret, som kan oplyse om landsbyen Vangede – dog er der måske en enkelt undtagelse, selve navnet på bebyggelsen.

Byens navn er et oprindeligt naturnavn »wang with«, der egentlig blot betyder sådan noget som »den dyrkede jord i skovene«; men sammenholder man det relativt unge navn med bebyggelsesnavne, der indeholder »with« eller »ved« (træ, skov) andre steder i landet, samt i Norge, Sverige og England, kan det skønnes – meget rundt regnet – at bebyggelsen på vangen i skovene tidligst kan være grundlagt omkring år 800. Herved bliver det tidsrum, da vi står helt uden konkrete oplysninger om landsbyen Vangede altså indskrænket til »kun« at være 3–400 år. Men der er sket meget i de år.

Hvis bolinddelingen ikke har eksisteret allerede fra landsbyens grundlæggelse, må den være blevet indført kort tid derefter. Der er vist nogenlunde almindelig enighed om, at systemet med et vist antal lige store bol, som tilsammen udgør en landsby, har fungeret som skattelæg for ledingspligtens afløsning; men om et bol oprindeligt har bestået af en eller flere »boliger« (familieboliger), derom er der ikke enighed.

Indskrænker man sig nu udelukkende til tilfældet Vangede og ser på skemaet side 270 over byens 5 bol, må det siges, at det forekommer ret urimeligt, at 5 énfamilies bolgårde i løbet af det begrænsede åremål, som ovenfor er nævnt, kan have udviklet sig til 13 gårde. Men på den anden side: Delinger af bol har fundet sted. Når f. eks. gd. nr. 8 har $\frac{1}{4}$ af bol IV og $\frac{1}{4}$ af bol V, kan der næppe være tale om en ordning, der har eksisteret fra bolenes oprindelsestid. Men skemaet viser så mange muligheder for bol-delinger (ved arv, køb eller salg), at vi hellere må lade alle delings-teorier fare og blot fastslå, at delinger sandsynligvis er foretaget i de første århundreder, byen har eksisteret, før Vangede blev fæstegods under mange forskellige godsejere.

Om den ældste struktur for landsbyen Vangede kan i øvrigt bemærkes følgende. Selv om byens største gård, nr. 5, på ganske enkelte punkter indtager lidt af en særstilling (bl. a. vedr. landgilden, se side 276), er der

intet, som tyder på, at byen en tid kan have haft den kendte landsby-struktur fra ældre middelalder: En større gård, beboet af en bryde, og i tilknytning til den nogle landboer (Jylland) eller gårdsæder (Sjælland). Endvidere er der heller ikke – f. eks. i det velbevarede marknavnestof – fundet noget, der kunne tyde på, at byen på et tidspunkt er blevet flyttet.

Der forekommer heller ikke oplysninger om kirkejord, »ornum« eller anden gammel særjord, som kan have grebet forstyrrende ind i byens gennemførte, velbevarede bolskifte. Den smule »forlods jord«, som er undtaget bolskiftet, er så minimal, at den ikke er værd at hæfte sig ved i denne forbindelse.

Men kan vi ikke komme videre med problemerne om Vangedes ældste struktur på grundlag af skriftlige kilder, er det til gengæld særdeles inspirerende at se på de storartede resultater, som arkæologien – delvis ved nye metoder – har opnået andre steder i vort land vedrørende de ældste landsbyer og det ældste landbrug.

Endnu er ingen hel sjællandsk landsby fra vikingetid eller ældre middelalder udgravet; men i Jylland har arkæologerne i de sidste år foretaget omfattende landsbyudgravninger og har gjort fund og iagttagelser, som absolut vil få afgørende indflydelse også på den ældste sjællandske landsbyhistorie, bl.a. må vel nu de store udgravninger ved Borup Ris på Midtsjælland (påbegyndt omkr. 1960) tages op til ny vurdering.

Lægger man nu arkæologernes grundplan for perioden ca. 700 – 900 fra den fuldt udgravede jyske landsby Vorbasse, 30 km. vest for Vejle, ved siden af Vangedes byplan kan man ikke undgå at bemærke en tydelig lighed mellem de to strukturer. Vorbasse havde dengang 7 – 8 gårde grupperet på en lav bakkekam i to rækker omkring en bygade fuldstændig som i Vangede. Det var store enlængede gårde af nogenlunde samme størrelse med stald i den ene ende. Til hver gård hørte et jordstykke afgrænset ved gærder, en toft, som det kendes fra de fleste yngre danske landsbyer, men ikke i Vangede. Toftens bredde ud

mod gaden var ca. 60 m., medens længden varierede fra 60 til 130 m. På toften var der foruden gårdens bygninger talrige »grubehuse« og andre mindre bygninger. Fra ca. 950 skete der en ændring i bebyggelsen, idet der byggedes selvstændige staldbygninger. Gårdene fik nu altså to parallelle længer.³²

Det samlede byareal i Vorbasse var ca. 400 gange 300 m. – i Vangede ca. 400 m. gange 200 m.

Er der egentlig noget til hinder for at antage, at Vangedes ældste struktur har lignet den, som nu – fra samme tid – er fundet i Vorbasse?

Det ældste landbrug

Vedrørende oldtidens landbrug har arkæologerne i de sidste år opnået meget betydelige resultater. Ja, faktisk oplever vi for tiden den ejendommelige situation, at vi i det gamle landbrugsland Danmark kender oldtidens landbrug væsentlig bedre, end vi kender den ældre middelalders!

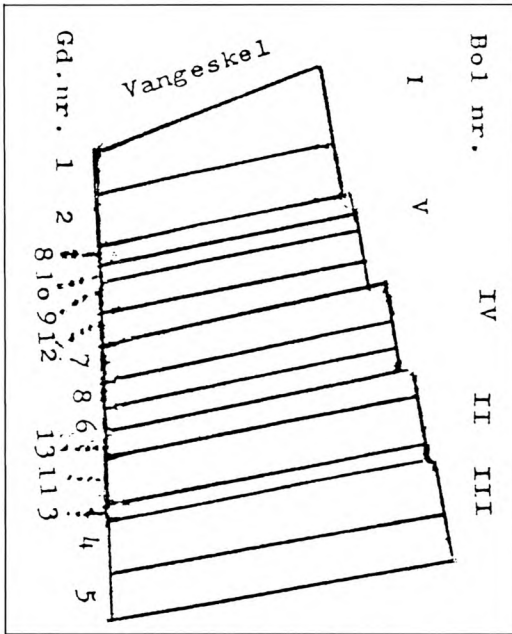
Århundrede efter århundrede, i 4000 år fra den yngre stenalder og frem til den yngre vikingetid, kan arkæologerne nu følge de skiftende faser i udviklingen af jordbruget så nøje, som ingen førhen har tænkt, det ville være muligt; men netop ved overgangen mellem vikingetid og middelalder er de – forhåbentlig kun foreløbigt – standset.

Det medfører bl. a., at nogle helt vitale spørgsmål vedrørende landbrugshistorien stadig står åbne. Hvornår og hvordan begyndte det dyrkningsfællesskab, som kom til at sætte sit afgørende præg på landbruget i Danmark gennem nogle århundreder – indtil for bare 200 år siden? Hvordan og hvornår indførtes bolskiftet?

Det er klart, at selve inddelingen i bol har eksisteret længe måske endda meget længe – før det forholdsvis avancerede bolskifte blev indført.

Der findes fra sidste halvdel af 1200-tallet overleveret nogle sparsomme oplysninger fra

32. Gyldendals og Politikens Danmarks Historie II 185.

Figur 2. Bister Boels Ås. Rekonstruktionen af åsen i 1682. I stiliseret form ses her gårdens agre efter markbogen. Det ses på agerlængderne, at de er udmålt efter bol.

Sønderjylland om bol på landsbymarken af en helt anden art end de bol, som her er så grundigt omtalt for byen Vangedes vedkommende. De synes hver for sig at have bestået af et sammenhængende stykke jord på byens mark, som havde én ejer og havde sit eget navn, ofte efter ejeren, f. eks. Dukisbol, Eversbol, Snursbol og Totisbol, men også med navne som Frendebol, Landbol, Mulebol.³³

Spor af disse bol med navne er formentlig bevaret i marknavne mange steder i landet, ja, såmænd om der ikke også findes et marknavn i Vangede, der kan være rester af et sådant bol. Midt på marken nord for byen lå en ås, der i 1682 kaldes »Bister Boels Ås« og i 1766 »Bister Boels Agre«.

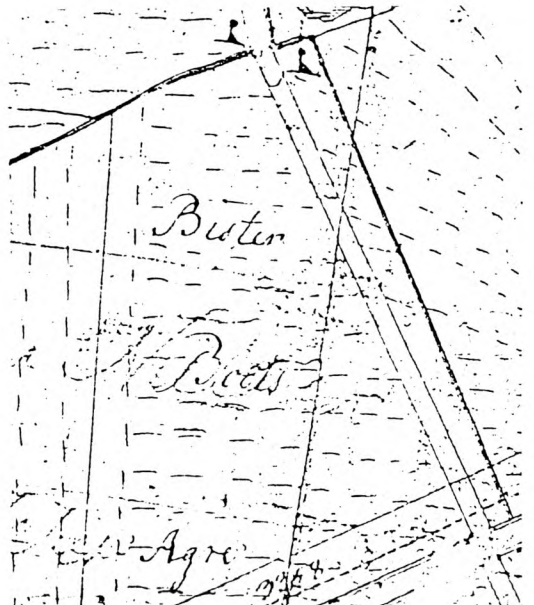
Disse bol, som helt forsvandt, da bolskiftet kom og sejrede, har åbenbart været selveje, og de kan måske siges at have været en slags udvikling af oldtidens små digevoldingsagre, der er velkendte i Danmark såvel som i hele

Nordvesteuropa og vel også har været dyrket af enkeltpersoner (eller familier).

Men det er gætterier. Sikkert er det derimod, at arkæologerne i Vorbasse klart har tidsfæstet en periode omkr. år 1000, da landsbyen havde en omfattende kvægdrift, der grundede sig på et stort græsningsområde, mens korndyrkningen kun omfattede en mindre del af byen jord. Der var i denne periode i hele byen i alt båse til ikke mindre end ca. 300 – 350 store husdyr, mest kreaturer. Ganske vist var det nogle små køer (å ca. 200 kg. – en ko i nutiden vejer ca. 600 kg), og mælkeydelser var ringe efter vore begreber. En skikkelig nutidsko giver på årsbasis 10 gange så megen mælk, som en ko fra dengang. Men alligevel – der har vel næppe siden været så mange køer i landsbyen Vorbasse.

Har det mon været noget lignende i Vangede?

Det store husdyrhold indskrænkedes, da der skete en stor strukturændring af landbruget. Græsningsarealet blev afløst af en mere intensiv udnyttelse af jorden gennem en om-

Figur 3. Bister boels Agre. Udsnit af udskiftningskort fra 1766. Nord for byen ved vangedet mellem Lille Vang og Stolpe Vang.

33. C. A. Christensen i Hist. Tidsskr. 83 s. 17 f., Poul Meyer: Danske Bylag 246, Sønderjyske Stednavne II 596 f.

fattende korndyrking. Var det hjælploven, som blev indført ved denne lejlighed og dannede de første »højryggede agre«, eller var det overgangen til både vinter- og vårsæd, som spillede en rolle? Sikkert er det, at der er sket en stor forandring ved overgangen fra græsningsbrug til en større korndyrkning i alsædbrug eller i to eller trevangsbrug. Et nyt system, en regulering af den dyrkede jord, blev nødvendig. Bolskiftet indførtes.

Var det sådan det gik til, da dyrkningsfælleskabet blev indført i Vorbasse og i mange andre landsbyer? Vi ved det ikke, men vi venter i spænding på, at arkæologerne må klare nogle af de store problemer, som agrarhistorikerne nu – forgæves – har tumlet med i mere end 100 år her i landet.

Hvem ved, måske venter der os flere store overraskelser?

Andre jordfordelinger

Bolskiftet var måske det ældste og det mest udbredte system, der anvendtes ved jordfordelingen i danske landsbyer i fællesdyrkingstiden. Det dominerede en tid fuldstændig på Sjælland og i Skåne. Men der fandtes i middelalderen og senere også andre grundlag for at foretage inddeling og fordeling af landsbyens dyrkede jord. De varierede fra egn til egn, ja, kunne i nogle tilfælde tilmed være forskellige fra by til by inden for det samme sogn. Så broget var det samlede indtryk af jordfordelingerne, at ingen i ældre tid (og forøvrigt heller ikke i nutiden) har vovet at opstille en blot nogenlunde komplet oversigt over alle jordfordelings-principper, der blev anvendt inden for Danmarks riges grænser.

Engang – formentlig allerede i sidste halvdel af 1400-tallet – ser det ud til, at en interesseret mand har påtaget sig at supplere sit lovhåndskrift med en jorddelingsliste, som derefter – i mangel af bedre – blev afskrevet i utallige lovhåndskrifter og har voldt adskillige historikere megen hovedbrud.³⁴ Listen

består i al sin enkelthed af 8 ligninger i 8 linier og slutter temmelig bombastisk: »Denne foreskrevne jord ere de agre og de enge, som bonden haver under sin plov og sin le, og ej andre jord«, men dette er nu ikke rigtigt, i hvert fald ikke, hvis vi bevæger os uden for Sønderjylland, hvor forfatteren så åbenbart hører hjemme. Han begynder nemlig sin liste med at nævne »fjerding« og »otting« jord som jorddelingsenheder, og det var de netop typisk i nogle dele af denne landsdel, parallelt med »bol« og »mark skyld« andre steder i landet (jordfordeling efter fjerding og otting træffes også andre steder i landet – for slet ikke at tale om Sverige!).

Når den gamle jorddelingsliste har været så besværlig at tyde, beror det vistnok især på, at man – efter forfatterens slutbemærkning, har villet gøre den til én sammenhængende fremstilling af al jorddeling, medens den i virkeligheden delvis uden sammenhæng nævner de forskellige former for jorddeling, som forfatteren kender eller har hørt om. På samme måde nævner andre yngre forfattere ofte som kuriosa eksempler på mange jordfordelinger. Selv Arent Berntsen kan ikke dy sig for i sin omfangsrige beskrivelse af jorddelingen på hans tid (omkr. 1650) at nævne kuriøse eksempler på »gammel jorddeling« uden at gøre forsøg på nærmere forklaring.³⁵

Man plejer at sige, at bolskiftet afløstes af solskiftet, således som det allerede kort omtales i de gamle landskabslove, og det er da også rigtigt, at det var en væsentlig ændring i jordfordelingen, at agrene på marken nu blev ordnet sådan, at de lå i samme rækkefølge »med solen« præcis som gårdene og deres tofter inde i byen, men endnu væsentligere var dog vel størrelsen af det jordareal af bymarken, som tilfaldt den enkelte gård, og den blev vistnok også i de fleste tilfælde ændret ved solskiftets indførelse. Det skete ikke blot i de tilfælde, da hele byen eller blot en stor part af gårdene samtidig med solskiftets indførelse blev ligedelt (egaliseret). Det skete vist i flere tilfælde, end man i almindelighed regner med.

34. Se f. eks. Kulturhist. Lex. under »Ager« og »Bol« og Sv. Akjær i »Mål og Vægt« s. 236 f.

35. »Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed« (1650–56).

Jævnside med bolskiftets gamle kvotadeling af landsbyjorden eksisterede der fra gammel tid (måske nogle steder allerede fra byens grundlæggelse) en fordeling af jorden efter mark skyld (kornskylden); men med sols-kiftets indførelse blev »gammel skyld« det almindelige rebningsgrundlag, og derved blev det.

Nogle steder udviklede det sig sidenhen således, at ikke alene kornskylden, men også de mange små »beder«, som landgilden var blevet forøget med i tidens løb, skulle regnes med, når byen blev rebet; det findes dokumenteret i adskillige rebningsbreve fra 1500-tallet.

Søger man en almindelig karakteristik for jordfordelingernes grundlag i 1500-tallets Danmark, finder man den næppe bedre end den, der står i Christian III's Koldingske Reces fra 1558 i bestemmelserne om »Hvorledes mark og ejendom skal rebes«. Hvis marken forhen har været rebet efter bol, fjerding, otting eller mark sølv jord (1 mark guld = 8 mark sølv – udbredt jordvurderingsgrundlag i Jylland), skal dette danne grundlag også for den nye rebning. Findes der jord, som ikke tilforn har været rebet, skal den rebes »efter gammel landgilde og skyld«.

Mærkelig nok synes udsæden ikke at være brugt som rebningsgrundlag i Danmark, selv om »sædejord« eller »sædeland« har været almindelig anvendt som jordmål helt fra ældre middelalder (f. eks. i »Falsterlisten« i Kong Valdemars jordebog), ja, i Thy og Hanherred regnes der den dag i dag i daglig tale i

nogle tilfælde med td. sædeland (1 td. »sæde« = 10.000 kvadratalen).

Ser man lidt nøjere på markbøgerne fra 1652, er man ikke i tvivl om, at man i mange landsbyer efterhånden har fundet det praktisk at fordele jorden efter agre, men bestemt ikke uden et system. Det er f. eks. ikke tilfældigt, at mange af de landsbyer, der nu af agrarhistorikere bekvemt rubriceres med »uregelmæssig agerfordeling« samlet har 240 eller 480 agre (altså et helt antal »mark« agre) og derfor alligevel på en eller anden måde må være reguleret. Det gælder også nye landsbyer oprettet i 1400- eller 1500-tallet ved deling af en større gård.

I øvrigt kunne mange interessante og hidtil upågtede enkeltheder vedrørende jordfordelingen i fællesdyrkningstiden komme frem, hvis flere lokalhistorikere ville forlade anejagten for en tid til fordel for »totalundersøgelser« af enkelte landsbyer, d.v.s. undersøgelser, som inddrager alle relevante ældre kilder vedrørende jordfordeling, landgilde, ejendomsforhold, marknavne m.v. i en samlet undersøgelse. Mange gode, nyere kildeudgivelser, fotokopieringen og – ikke mindst de mange aktive lokalhistoriske arkiver står jo nu til rådighed for lokalhistorikeren. Kom der tilstrækkelig mange af den slags undersøgelser på de lokalhistoriske arkiver, kunne det måske blive muligt at opstille regionale og til sidst landsdækkende oversigter over jordfordelingerne i hele landet. Men – der er lang vej hjem! Vi må nok først sætte vor lid til hjælp fra arkæologien.